

КОТЮК М. В.,

аспірант Науково-дослідного інституту
вивчення проблем
злочинності імені
академіка В. В. Сташиса
(Національна академія правових наук
України)

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.106>

КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ОКРЕМИХ МЕТОДИК РОЗСЛІДУВАННЯ

Стаття присвячена проблемам дослідження ролі криміналістичної класифікації державної зради в умовах воєнного часу та її значення для формування ефективних криміналістичних рекомендацій, побудови криміналістичної характеристики цих злочинів та розроблення окремих криміналістичних методик розслідування. Проаналізовано наукові підходи до криміналістичної класифікації державної зради та запропоновано авторське визначення цього поняття, висвітлено підстави такого поділу, перспективи досліджень і шляхи вирішення окреслених проблем. Побудовано і представлено розгорнуту криміналістичну класифікацію цього виду злочину із врахуванням криміналістичних та кримінально-правових критеріїв їх поділу на певні види, групи та підгрупи. Доведено, що така класифікація є основою формування криміналістичної характеристики державної зради та методологічним підґрунтям для розроблення окремих криміналістичних методик розслідування різних видів таких злочинів. Запропоновано критерії, які можуть бути покладені у основу криміналістичної класифікації державної зради, зокрема, залежно від: правового режиму вчинення (за підставами посилення кримінальної відповідальності); об'єкту злочинного посягання; способу вчинення державної зради; механізму організації державної зради; особи злочинця державної зради; мотиву вчинення; обстановки, в якій вчиняється державна зрада; місця вчинення («географії») державної зради; галуззі (сфери діяльності) вчинення державної зради; мети вчинення державної зради); знарядь та засобів, які застосовуються особою злочинця при вчиненні державної зради; механізму приховання державної зради; наявності або відсутності в особи злочинного досвіду; масштабності вчинення державної зради. Запропоновані критерії класифікації та різновиди державної зради можуть бути методологічним підґрунтям побудови окремих методик розслідування. Така криміналістична класифікація державної зради дозволяє групувати (диференціювати) злочин за криміналістично значущими ознаками, виділяти певні групи та види державної зради і на цій основі розробляти певні мікрометодики розслідування та надасть можливість сформувати відповідні криміналістичні рекомендації щодо розслідування різних видів (форм) державної зради. Вбачається, що за своєю сутністю вона являє собою багаторівневий, послідовний поділ (упорядкування і диференціація) окремих категорій цих різновидів злочинів за їх криміналістично значущими підставами, що є основою побудови окремих криміналістичних методик розслідування цієї категорії злочинів. Виокремлено перспективні напрями подальших наукових досліджень у цій сфері криміналістичних знань.

Ключові слова: криміналістична систематика, воєнний стан, криміналістичка, судові експертизи, кримінальне провадження, спеціальні знання, протидія злочинності, криміналістична методика розслідування, державна зрада, криміналістичні інновації.

Kotiuk M. V. Criminalistic classification of state treason in conditions of wartime as the basis for formation of individual investigation methodics

The article is devoted to the problems of researching the role of criminalistic classification of state betrayal in wartime and its importance for the formation of effective criminalistic recommendations, the construction of criminalistic characteristics of these crimes and the development of individual criminalistic methodics of investigation. Scientific approaches to the criminalistic classification of state betrayal are analyzed and the author's definition of this concept is proposed, the grounds for such division, research prospects and ways of solving the problems outlined are covered. The detailed criminalistic classification of this type of crime, taking into account the criminalistic and criminal criteria of their division into certain types, groups and subgroups, is constructed and presented. It is proved that such classification is the basis for the formation of criminalistic characteristics of state betrayal and the methodological basis for the development of individual criminalistic methodics of investigation of different types of such crimes. The criteria that can be used as the basis for the criminalistic classification of high treason are proposed, in particular, depending on: the legal regime of the commission (on the grounds of increased criminal liability); the object of the criminal offense; the method of committing high treason; the mechanism of organizing high treason; the identity of the perpetrator of high treason; the motive for the commission; the situation in which high treason is committed; the place of commission («geography») of high treason; the industry (sphere of activity) of high treason; the purpose of committing high treason; the tools and means used by the perpetrator when committing high treason; the mechanism for concealing high treason; the presence or absence of criminal experience in the person; the scale of the high treason. The proposed classification criteria and types of treason can be the methodological basis for building individual investigation methodics. The proposed criminalistic classification of high treason allows you to group crimes according to forensically significant features, to identify certain groups and types of high treason, and on this basis to develop certain micro-methodologies of investigation and will provide an opportunity to form appropriate criminalistic recommendations for the investigation of various types (forms) of high treason. It is seen that in its essence it represents a multi-level, sequential division (ordering and differentiation) of individual categories of these types of crimes according to their forensically significant grounds, which is the basis for building individual criminalistic methodics of investigating this category of crimes. Prospective directions of further scientific research in this area of criminalistic knowledge are distinguished.

Key words: *criminalistic systematics, martial law, criminalistics, forensic examinations, criminal proceedings, special knowledge, countering crime, criminalistic investigation methodic, treason, criminalistic innovations.*

Вступ. Воєнна російська агресія та запровадження воєнного стану в Україні зумовила появу нових викликів та необхідність вирішення важливих завдань, пов'язаних з негативною тенденцією зростання рівня злочинності, яка стосується суверенності та територіальної цілісності нашої країни. Серед кримінальних правопорушень, які є особливо небезпечними в сучасних умовах воєнного стану є вчинення державної зради (ст. 111 КК України), яка заподіює значну шкоду громадській безпеці українському народу та нашій державі. Це обумовлює необхідність створення ефективного правового механізму боротьби із цією категорією злочинів, активно використовуючи сучасні можливості криміналістики та судової експертизи [1, с. 81-85].

Вивчення, дослідження та формування дієвого організаційного та правового механізму забезпечення належного реагування у протидії злочинам проти національної безпеки

України, у тому числі й вчинення державної зради, сьогодні є одним із важливих напрямів кримінально-правової політики держави по створенню відповідних умов та можливостей притягнення усіх винних осіб, причетних до воєнної агресії в Україні, й понесення ними справедливого покарання [2, с. 37-42]. Відтак, у криміналістичній доктрині у сучасних реаліях війни досить актуальним є розроблення комплексу проблем криміналістичного забезпечення боротьби із державною зрадою. Ці обставини зумовлюють потребу у розробленні методики розслідування державної зради в умовах воєнного стану та формування системи окремих методик розслідування цих злочинів [3, с. 187-200].

Теорія та практика засвідчує, що теоретико-методологічною основою побудови окремих методик розслідування державної зради в умовах воєнного стану виступає криміналістична класифікація цього виду злочину. Вбачається, що роль та практичне значення цієї проблеми для формування та ефективної реалізації на практиці криміналістичної методики розслідування державної зради є досить актуальними в реаліях сьогодення [4, с. 151-156]. Усе викладене свідчить про те, що обрана тематика є затребувана наукою та практикою і потребує проведення спеціальних комплексних досліджень.

Варто зауважити, що певна увага приділялась дослідженню окремих проблем під час розслідування державної зради : О. Гарасимів [5], К. Мартинеко [6], О. Ряшко [5], О. Сухачов [7] та ін. Водночас, питання дослідження ролі криміналістичної класифікації у методиці розслідування державної зради в сучасних реаліях воєнного стану, на сьогодні залишається недослідженою. Усе викладене свідчить про те, що обрана тематика є затребувана практикою і сьогодні є актуальною і потребує проведення спеціальних комплексних досліджень у цій царині знань.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження та аналіз поняття та сутності криміналістичної класифікації державної зради та її значення для підвищення ефективності формування та реалізації методики розслідування таких злочинів в умовах воєнного стану, визначення найперспективніших напрямів досліджень означеної проблематики.

Результати дослідження. Особливістю сучасного етапу формування окремих криміналістичних методик є необхідність здійснення їх побудови на підставі відповідних базових положень криміналістичної класифікації злочинів (кримінальних правопорушень) [8, с. 55]. Теорія та практика засвідчує, що відсутність стрункого, логічно завершеного опису класифікаційних побудов об'єктів дослідження істотно стримує розвиток криміналістичної методики, негативно позначається на якості її розробок та ефективності впровадження наукових результатів у практику [9, с. 57]. Тому криміналістична класифікація криміналістичних правопорушень виступає основою побудови окремих методик розслідування, у тому числі, й криміналістичної методики розслідування державної зради, що зумовлює потребу у спеціальному вивченню та дослідженню цієї проблематики.

У фаховій літературі криміналістична класифікація розглядається як необхідна умова ефективного пізнання даного об'єкта, важливий засіб проникнення в його глибини, базисні шари і забезпечення продуктивного руху думки дослідників від вихідного цілого до утворюючих його частин і від них знову до цілого [8, с. 56]. Вона дозволяє провести багатосторонній аналіз виділених категорій злочинів, синтезувати їх криміналістично значимі властивості і дати відповідні криміналістичні характеристики таким злочинам. Вона надає можливість розробляти різного рівня методики розслідування: міжвидові, видові, групові та позавидові, що дозволить успішно їх застосовувати у відповідних слідчих ситуаціях [10, с. 44].

Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень – це диференціація (або систематизація) злочинів за криміналістично значущими підставами, що сприяє формуванню криміналістичних характеристик злочинів і розробленню окремих криміналістичних методик та базується на кримінально-правовій класифікації і вважає за необхідне враховувати спосіб вчинення і приховування злочину, особу злочинця і потерпілого, місце вчинення злочину та інші чинники [11, с. 324]. Цей напрямок досліджень є важливим кроком у розвитку криміналістичної систематики [12, с. 135].

У цьому сенсі Г. А. Матусовського зазначає, що в основу криміналістичної класифікації злочинів повинні бути покладені два взаємозалежних критерії: 1) кримінально-правовий,

що визначає нормативну сутність класифікації, передбаченої законом; 2) криміналістичний, що враховує чинники, пов'язані зі специфікою виявлення і розкриття злочинів різноманітних видів залежно від особливостей предмета посягання, обстановки приготування, вчинення і приховування злочину, його механізму і засобів, типології особи злочинця, мети і мотивації злочинних дій та ін. [12, с. 366]. Саме цим обумовлюється існування в криміналістиці класифікацій різних кримінальних правопорушень взагалі, в тому числі й державної зради.

Розроблення криміналістичної класифікації державної зради, як одного із злочинів проти національної безпеки України передбачає врахування криміналістично значущих ознак досліджуваного злочину. Така класифікація дозволить групувати злочин за криміналістично значущими ознаками, виділити певні групи (типи) державної зради, розробити мікрометодику розслідування та надасть можливість сформувати відповідні криміналістичні рекомендації щодо розслідування державної зради. В той же час, слід відзначити проте, що розробка криміналістичної класифікації державної зради залишається не дослідженою в криміналістиці [15].

На нашу думку, державна зрада може бути класифікована залежно від таких критеріїв:

1) *залежно від правового режиму вчинення (підставами посилення кримінальної відповідальності)* [16; 17]: а) державна зрада вчинена в умовах мирного часу; б) державна зрада вчинена в умовах воєнного стану; в) державна зрада вчинена в період збройного конфлікту; г) державна зрада вчинена в умовах війни; ґ) державна зрада вчинена в умовах надзвичайного стану; д) державна зрада вчинена в «особливий період», тощо;

2) *залежно від об'єкту злочинного посягання*: а) державна зрада відносно посягання на безпосередній об'єкт, тобто суспільні відносини щодо забезпечення суверенітету, територіальної цілісності, недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України, які є соціальними цінностями; б) державна зрада відносно посягання на родовий об'єкт – суспільні відносини, які забезпечують непохитність основ конституційного ладу України та стале функціонування системи зовнішньої безпеки держави [18, с. 59];

3) *залежно від способу вчинення державної зради*: а) державна зрада, що виражається в діях або бездіяльності; б) державна зрада вчинена шляхом переходу на бік ворога в період збройного конфлікту; в) державна зрада вчинена шляхом шпигунства; г) державна зрада вчинена шляхом надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України;

4) *залежно від механізму організації державної зради*: а) державна зрада, що супроводжуються вчиненням кримінальних правопорушень проти національної безпеки України (ст. 109-114-2 КК України); б) державна зрада, що супроводжуються вчиненням кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи (злочинами загально-кримінального характеру); в) державна зрада, що супроводжуються вчиненням кримінальних правопорушень проти громадської безпеки; г) державна зрада, що супроводжуються вчиненням кримінальних правопорушень у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації; ґ) державна зрада, що супроводжуються вчиненням військових кримінальних правопорушень; д) державна зрада, що супроводжуються вчиненням кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку;

5) *залежно від особи злочинця державної зради*: а) державна зрада вчинена повнолітньою та/або неповнолітньою та/або особою похилого віку; б) державна зрада вчинена чоловіком або жінкою; в) державна зрада вчинена одноособово та/або групою осіб; г) державна зрада вчинена вперше та/або раніше судимою особою; ґ) державна зрада вчинена особою, яка володіє професійними навичками (військовослужбовець ЗСУ, СБУ, ГУР, співробітник МВС, ДБР тощо) та/або особою, яка не володіє такими професійними навичками (професіонал та/або делітант); д) державна зрада вчинена: цивільною особою; військовослужбовцем ЗСУ; службовою особою (посадовою особою, державним службовцем) органів

державної влади та місцевого самоврядування; працівником (співробітником, службовою особою, посадовою особою) правоохоронних органів (органів правопорядку, кримінальної юстиції); працівником судових органів; посадовими особами відповідних органів місцевого самоврядування (місцевих рад, виконавчих органів місцевих рад); працівниками та посадовими особами (співробітниками апарату) органів місцевого самоврядування (голови сільських, селищних, міських рад); Президентом України; депутатом ВР; депутатом місцевих рад (обласного, міського, селищного рівня); Членом Кабінету Міністрів України; Головою місцевих державної адміністрацій та їх заступником та ін.; е) цивільні особи, діяльність яких пов'язана з виконанням професійних обов'язків без виконання організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій (бухгалтер, водій, лікар, працівник житлово-комунальної сфери, адвокат, викладач, журналісти, священнослужителі, волонтер, політик, громадський діяч, експерт, співак/артист/театральний актор, політолог тощо) та/або цивільні особи, діяльність яких не пов'язана з виконанням професійних, організаційно-розпорядчих та/або адміністративно-господарських функцій (в тому числі й тимчасово безробітні);

б) *залежно від мотиву вчинення*: а) з корисливим мотивом; б) за інформаційно-ідеологічними (політико-ідеологічними) мотивами; в) з особистих мотивів; г) за національним мотивом (етнічним, культурним, мовленням); г) за історичним («історичної справедливості») мотивом; д) за політико-правовим мотивом (внутрішня та зовнішня політика); е) суспільно-політичним мотивом (політична обстановка й стабільність, рівень життя, соціальної захищеності); є) керуючись актуальними мотивами (ті, що фактично спонукають особу до діяльності щодо вчинення державної зради) та/або потенційними мотивами (ті, які сформовані, але не виявляються в діяльності щодо вчинення державної зради);

7) *залежно від обстановки, в якій вчиняється державна зрада*: а) державна зрада вчинена в нічний час та/або денний час; б) державна зрада має відкритий характер (вчинена шляхом відкритих дій) та/або має закритий (конфіденційний, таємний) характер та/або має змішаний характер дій;

8) *залежно від місця вчинення («географії» вчинення) державна зрада вчинена на*: а) території України (підконтрольній території); б) тимчасово окупованій території (непідконтрольній території); в) анексованій території (АР Крим); г) території ведення активних бойових дій; г) території – «сіра зона» («буферна зона»); д) території геополітичних (стратегічних, військових) інтересів України (в тому числі й на території інших країн); е) території України в межах прикордонних районах з нестабільною суспільно-політичною обстановкою, підпільним опором, наявними конфліктами (релігійного, мовленнєвого, культурного, етнічного характеру); є) одного регіону країни та/або декількох регіонах; ж) території країни/агресора;

9) *залежно від галуззі (сфери суспільного життя/діяльності) державна зрада, вчинена в сфері*: освіти, релігії, військової сфери, адміністративної (політико-правовій), економічній (господарській) сфері, сфері міжнародної діяльності, сфері житлово-комунального господарства, сфері охорони здоров'я, ідеологічній сфері (культурна, історична) тощо;

10) *залежно від цільового призначення (мети вчинення державної зради)*: а) зміна системи вищих органів державної влади України нелегітимним шляхом; б) зміна (та/або вплив) зовнішньої політики України; в) зміна (та/або вплив) внутрішньої політики України; г) зміна території України (посягання на територіальну цілісність); г) послаблення та/або втрата обороноздатності України; д) створенням умов для розвідувальної діяльності на території України країни агресора (іноземної держави); е) формування політики економічної, політичної, економічної залежності України від країни-агресора (іноземних держав); є) знищення та/або послаблення економічного, військового, промислового, людського потенціалу (генофонду) України шляхом провокування конфлікту (збройної агресії, збройного конфлікту або протистояння) на території України; ж) зміна та/або вплив на внутрішню та зовнішню політику країн ЄС, Азії, країн Сходу, США (різних континентів світу); з) формування негативного уявлення (образу) про Україну у світі (дискредитація України у світовій спільноті);

і) вплив на політику окремих регіонів світу (вирішення геополітичних завдань завдяки імперським амбіціям); к) послаблення та/або знищення економічного, військового, промислового потенціалу країн ЄС, Азії, країн Сходу, США тощо;

11) *залежно від знарядь та засобів, які застосовуються особою злочинця при вчиненні державної зради*: а) із застосуванням зброї, вибухових пристроїв (речовин) та/або без таких засобів; б) із застосуванням науково-технічних засобів негласного (таємного) фіксування, вилучення та передачі інформації; в) із застосуванням засобів мобільного зв'язку (мессенджерів, телефони тощо); г) із застосуванням мережі інтернет; г) із застосуванням засобів маскування, знищення матеріальних джерел інформації;

12) *залежно від механізму приховання державної зради*: а) державна зрада без ознак приховання; б) державна зрада з ознаками приховання (знищення слідів злочину та джерел доказової інформації); в) комбіновані механізми приховування державної зради;

13) *залежно від наявності або відсутності в особи злочинного досвіду*: а) державна зрада вчинена вперше; б) державна зрада вчинена за наявності раніше скоєного злочину. Більше того, у всіх цих злочинах присутній причинний зв'язок із минулим (що залишився в свідомості особи) та причиною злочинної поведінки, його раніше сформованим мотивом;

14) *залежно від масштабності вчинення державної зради*: а) державна зрада, що має одиничний характер; б) державна зрада, що має епізодичний характер; в) державна зрада, що має подовжувальний характер.

Вбачається, що наведена криміналістична класифікація державної зради відображає реально існуючі відмінні властивості відповідних різновидів державної зради та може бути основою формування різновидових окремих криміналістичних методик розслідування. Однак, вважаємо, що спроба надати криміналістичну класифікацію державної зради потребує подальших наукових досліджень. При цьому вважаємо за необхідне виходити з базової кримінально-правової класифікації злочинів, а також слід враховувати слідчу, експертну та судову практику, міжнародні та європейські стандарти збирання доказів і судового розгляду цієї категорії кримінальних проваджень.

Висновки. Таким чином, комплексне дослідження державної зради зумовлює необхідність наукової класифікації цієї категорії злочинів. При цьому криміналістична класифікація виступає одним із основних способів системного підходу наукового дослідження об'єктів дослідження, зокрема, з одного боку злочинної діяльності – державної зради та з іншого боку, діяльності органів правопорядку щодо виявлення, розслідування та попередження цього злочину.

Вбачається, що криміналістична класифікація державної зради являє собою багаторівневий, послідовний поділ (упорядкування і диференціація) окремих категорій цих різновидів злочинів за їх криміналістично значущими підставами, що сприяє формуванню їх криміналістичної характеристики і є основою побудови окремих криміналістичних методик розслідування цієї категорії злочинів та базується на кримінально-правовій класифікації і вважає за необхідне враховувати спосіб вчинення і приховування, «слідову картину», особу злочинця, обстановку, місце та час цього злочину та інші чинники.

Криміналістична класифікація виступає основою формування криміналістичної характеристики державної зради та розробки окремих криміналістичних методик розслідування різних видів таких злочинів. Розроблення такої класифікації не є самоціллю, адже вона розглядається як підстава (засіб) для упорядкування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів за їх криміналістично значущими ознаками. Кінцевою метою її формування має бути встановлення відповідних критеріїв для диференціації окремих криміналістичних методик, пропонування на цій основі криміналістичних рекомендації щодо ефективної організації процесу розслідування таких злочинів та оптимізації такої діяльності.

Список використаних джерел:

1. Konovalova V.O., Shevchuk V.M. Prospective directions of research of innovations of separate criminalistic methodics. *Scientific practice: modern and classical research methods*: [I](#)

International Scientific and Practical Conference (Vol. 1), February 26, 2021. Boston-Vinnitsia, 2021. Pp. 81-85. URL: <https://doi.org/10.36074/logos-26.02.2021.v1.23>

2. Котюк М. В. Методика розслідування державної зради в умовах воєнного стану: проблеми формування та застосування. *Кримінальне провадження в умовах воєнного стану: нормативно-правові, методологічні та праксеологічні аспекти*: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 30 травня 2022 р.). Одеса: ОДУВС, 2022. Ч.1. С. 37-42.

3. Журавель В. А. Окремі методики в системі криміналістичних знань. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія : Юридична*. 2015. Вип. 1. С. 187-200. URL: <http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-law/article/view/135/126>

4. Гусева В. О. Криміналістична класифікація злочинів, сучасний стан наукового забезпечення та перспективи подальших досліджень. *Jurnalul juridic national: teorie si practica* : науч.-практ. журнал. 2019. Вип. № 3 (37). С. 151-156. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bdee7b37-8529-4509-8548-24ab69b3a8e8/content>

5. Гарасимів О., Ряшко О. Проблеми розслідування державної зради в умовах воєнного стану. *Omul, criminologia, stiinta*, Ed. Ediția a 2-a, 24 martie 2023. Chișinău. Chișinău: Institutul de științe penale și criminologie aplicată, 2023, Ediția a 2-a. Vol. 1. Pp. 382-384. URL: https://ibn.idsi.md/vizualizare_articol/177682

6. Мартиненко К.В. Деякі проблеми виявлення та розслідування державної зради в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 5. 2022. С. 575-581. URL: http://lsej.org.ua/5_2022/138.pdf

7. Сухачов О.О. Кваліфікаційна оцінка злочину прокурором під час досудового розслідування державної зради. *Вісник кримінального судочинства*. № 2. 2019. С. 45-53. URL: <https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/187/161>

8. Журавель В.А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Х.: Вид. агенція «Апостіль», 2012. 304 с.

9. Синчук В. Л. Розслідування вбивств: шляхи вдосконалення : монографія / за ред. д-ра юрид. наук, проф. В.А. Журавля. Х.: Харків юридичний, 2005. 288 с.

10. Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія. Одеса: Фенікс, 2007. 260 с.

11. Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український) / За ред. акад. НАН України В. Я. Тація. Харків: Право, 2001. 560 с.

12. Шепітько В. Ю. Криміналістика: підручник. К.: Ін Юре, 2010. 496 с.

13. Журавель В.А. Система криміналістики: традиційні підходи та новаторські пропозиції. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 2 (89) 2017. С. 130–144. URL: https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/ilovepdf_com-130-144.pdf

14. Криміналістика: Підручник / За ред. В.Ю. Шепітька. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 684 с.

15. Шевчук В. М. Криміналістика: традиції, новації, перспективи : добірка наук. пр.; упоряд.: Н. А. Чмутова. Харків : Право, 2020. 1280 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/POSIBNIKI_2020/Kriminalistika_Shevchuk_2020.pdf

16. Про оборону України: Закон України Документ 1932-XII, (*Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1992, № 9, ст.106). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> ;

17. Про правовий режим воєнного стану: Закон України Документ 389-VIII, (*Відомості Верховної Ради* (ВВР), 2015, № 28, ст. 250). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> ;

18. Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практич. порадник з кримінально-правової оцінки та розмежування / За заг ред В. В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. 312 с.

